

А. М. Кіщенко,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ В КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено висвітленню проблем дослідження художнього тексту в комунікативно-прагматичному аспекті. Окреслено домінування комунікативного підходу до визначення поняття художнього тексту та обґрунтовано необхідність використання терміна «художній дискурс». Доведено діалогічну сутність художньої комунікації, що зумовлює актуалізацію ролі мовця та адресата у створенні та сприйнятті художнього тексту. Розглянуто методи і прийоми аналізу художнього дискурсу як компонента взаємодії між автором і читачем.

Ключові слова: художній дискурс, художня комунікація, мовленнєва взаємодія, мовець, адресат, метод.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Мовознавчі дослідження художнього тексту мають давні традиції та насамперед передбачають опертя на традиційний текстоцентричний підхід, у межах якого розвинулися лінгвостилістичні методи. Наслідком використання цих методів стало розроблення теорії ідіостилу письменників, особливостей функціонування мовних одиниць у текстах різних типів, функціональна стилістика, лінгвістичний аналіз тексту та інтерпретація тексту (Н. Бойко, М. Брандес, В. Дроздовський, А. Коваль, І. Білодід, С. Єрмоленко, Г. Солганик, Н. Сологуб, В. Чабаненко та ін.). Проте на межі XX і XXI століть у мовознавстві відбувся перехід від текстоцентричного підходу, цілком логічного в межах системно-структурної лінгвістики, до дискурсоцентричного, що зумовлено актуалізацією чинника людини в мові та потрактуванню художнього тексту як компонента комунікативної взаємодії мовця (автора) і адресата (читача). Перед дослідниками постали нові питання щодо методів і прийомів аналізу художнього дискурсу, серед яких почали домінувати лінгвопрагматичні та дискурсивно-комунікативні, що потребують додаткового обґрунтування, зважаючи на невизначеність методологічної бази аналізу художньої комунікації з новітніх позицій.

Ступінь дослідження питання в мовознавстві. Поняття художнього дискурсу почали активно використовувати в останнє десятиліття (Дж. Сьорль, В. Борботько, Н. Кондратенко, К. Кулібіна, Т. Плеханова та ін.), проте методи вивчення художнього тексту в комунікативно-прагматичному аспекті потребують уточнення. Насамперед у сучасній лінгвістиці представлено аспекти міжтекстової комунікативної взаємодії – висвітлення категорії інтертекстуальності (Ю. Крістева, І. Арнольд, Г. Денисова, І. Ільїн, Л. Біловус, Н. Фатеева, В. Чернявська та ін.), а також текстова категорія адресатності (Н. Арутюнова, М. Венгринюк, О. Воробйова, К. Олексій та ін.). У літературознавстві навіть було розроблено теорію читачької рецепції, в межах якої обґрунтовано домінуючу роль читача як інтерпретатора художнього тексту (Н. Зборовська, М. Зубрицька, О. Поліщук, Г. Соловій, Н. Шляхова та ін.) і навіть зменшено роль автора (Р. Барт запропонував термін «смерть автора» на позначення цього явища [1]). Окремі наукові розвідки представляють витлумачення тексту в комунікативному аспекті (В. Богданов, О. Каменська, М. Макаров, Є. Реферовська, К. Седов та ін.). Що стосується образу автора, реалізованого в текстовій категорії адресантності, то ця категорія найменшою мірою репрезентована в комунікативно-прагматичному аспекті. Вважаємо, що це зумовлено потужними традиціями системно-структурного мовознавства, що передумовили вивчення категорії автора в художньому тексті (В. Виноградов). Єдиний виняток становить сучасна теорія наратології, розроблена в межах літературознавства (Р. Барт, Ж. Дерріда, Б. Корман, В. Тюпа, В. Шмід та ін.), де автор художнього тексту представлений як суб'єкт мовлення в ланці автор – оповідач – персонаж. В українському мовознавстві комунікативно-прагматичний підхід представлено в наукових розвідках Ф. Бацевич, Н. Кондратенко, Т. Радзієвської, О. Селіванової, С. Шабат-Савки, І. Шевченко та ін.

Мета статті – визначити основні методи і прийоми аналізу художнього дискурсу в межах комунікативно-прагматичного підходу дослідження. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: визначити поняття художнього дискурсу; виявити особливості комунікативної природи та діалогічності художнього дискурсу; обґрунтувати доцільність залучення комунікативно-прагматичного підходу до аналізу

художнього тексту; представити основні методи та напрями лінгвістичних досліджень художнього дискурсу.

Об'єкт дослідження – художній дискурс сучасної української прози; **предмет дослідження** – комунікативно-прагматичні методи і прийоми дослідження художнього дискурсу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Виокремлення категорії адресантності пов'язано з потрактуванням художнього тексту як компонента мовленнєвої взаємодії, де активними учасниками є мовець і реципієнт. Позиція мовця, яку в художній комунікації займає автор (оповідач) або персонаж у художньому тексті, реалізована саме в межах категорії адресантності. Перші наукові розвідки, де було представлено новітній підхід до вивчення текстових одиниць, ще пов'язані із вивченням тексту як об'єкта лінгвістичних досліджень (А. Баранов, Г. Богін, Н. Валгіна, І. Гальперін, О. Залевська та ін.), проте у функційному аспекті.

Внеском у формування новітньої теорії художнього тексту, що стала підґрунтям для художньої дискурсології, зробили і вчені одеської лінгвістичної школи (Л. Лосєва, В. Кухаренко, І. Колегаєва та ін.). Л. Лосєва, перебуваючи під впливом текстоцентричного підходу, виявила особливості текстових зв'язків у текстовій тканині [8]; В. Кухаренко започаткували таку галузь лінгвістики тексту, як інтерпретація тексту (К. Долінін, О. Домашнев, І. Шишкіна, О. Гончарова та ін.) та ґрунтовно проаналізувала образ автора в художньому тексті [6], І. Колегаєва описала різні види текстової гетерогенності, зумовленої комунікативної сутністю тексту [4]. Харківська школа дискурсології продовжує активно розвивати цей напрям досліджень (А. Мартинюк, Л. Солощук, І. Фролова, І. Шевченко та ін.). Новітня парадигма дослідження художнього дискурсу має синергетичний характер (І. Герман, Т. Домброван, Р. Піотровський, Л. Піхтовнікова, В. Пищальникова, О. Семенець та ін.).

Сучасні лінгвісти, які розглядають чинник адресанта в художньому тексті ґрунтуються на виокремленні категорії діалогічності як текстово-дискурсивного параметру текстотворення та визнанні діалогічної природи тексту. Цей підхід перебуває під впливом ідей М. Бахтіна, який сформулював теорію текстового діалогізму та актуалізував чинник адресата як визначальний в інтерпретації змісту тексту: «...слухач, сприймаючи та розуміючи значення мовлення, водночас займає щодо нього активну відповідну позицію: погоджується або не погоджується з ним (повністю або частково), додає, використовує його, готується до виконання; і ця відповідна позиція слухача формується протягом усього процесу слухання та розуміння із самого початку, іноді буквально з першого слова того, хто говорить» [2, с. 167]. Під впливом ідей М. Бахтіна було розроблено загальну теорію текстової діалогічності та інтертекстуальності.

В. Борботько визначає діалогічний різновид дискурсу, основною одиницею якого вважає «діалогічну єдність» або «діалогічну синтагму», та вказує, що діалог є первинним щодо монологу як типу мовлення та тісно пов'язаний із ситуацією спілкування, тому «діалог можливий і за умови суттєво редукованого мовного компонента, коли, приміром вступають у дію паралінгвальні засоби комунікації» [3, с. 37]. Первинність діалогу зумовлює й потрактування художнього тексту в діалогічному вимірі: як діалогічної взаємодії між автором і читачем.

О. Селіванова пропонує для аналізу тексту використовувати авторську методику «діалогічної інтерпретації» [10], що передбачає сім поетапних дій: 1) встановлення діалогічності певного тексту із системою інших текстів у текстовій синтагматичній та парадигматичній; 2) визначення діалогічності тексту з особистістю адресанта в

соціокультурному контексті доби створення тексту; 3) встановлення діалогічності тексту в аспекті особистості адресата; 4) опис відповідності описаних у тексті подій певній добі у співвідношенні з добою породження тексту та сприйняття; 5) дослідження діалогічності тексту зі «семіотичним універсумом»; 6) звернення до діалогічності внутрішнього семіотичного простору тексту на концептуальному рівні; 7) характеристика основних текстово-дискурсивних категорій [11, с. 533]. Цей метод має універсальний характер і не стосується виключно художнього дискурсу.

Дослідники художнього тексту також наголошують на його діалогічному характері. Так, А. Мойсієнко зазначає: «Сприймаючи текст як специфічну мовну реальність, варто розглянути його як не менш специфічний процес, що протікає між свідомістю того, хто творить, і свідомістю того, хто сприймає» [9, с. 22]. Н. Кондратенко вважає діалогічність є принципом текстотворення, який «передбачає настанову на інтерактивну взаємодію на всіх рівнях: автор – текст, читач – текст, автор – читач, текст – текст тощо. Така взаємодія помножує зміст та інтерпретації тексту, кожна взаємодія тексту з іншими текстами або суб'єктами породження чи сприйняття занурює його в суцільний простір інтерпретацій» [5, с. 58]. Дослідниця розмежовує такі типи діалогічності, як суб'єктно-текстову і міжтекстову. З огляду на це міжсуб'єктна текстова взаємодія реалізує комунікативні ролі мовця (автора) та адресата (читача).

На нашу думку, для дослідження ролі мовця в художній комунікації доцільно ґрунтуватися на лінгвопрагматичному підході, основними напрямками якого є вивчення комунікативних стратегій і тактик учасників комунікації та виявлення їх комунікативних позицій. Зважаючи на те, що «...в комунікативному аспекті вихідним є положення про те, що текст зберігає у собі інформацію не тільки про фрагмент картини світу, а й про комунікативну ситуацію, яка йому відповідає як засобові комунікації» [12, с. 8], ми пропонуємо досліджувати художній дискурс за допомогою таких методів, як наративний аналіз, дискурс-аналіз та прагматичний аналіз.

1. Наративний аналіз (Р. Барт, Ж. Женнет, К. Леві-Стросс, В. Пропп, П. Рікер, В. Шмід) – це «якісний метод дослідження, скерований на інтерпретацію оповіді та орієнтований на часову послідовність, що встановлюють люди, розповідаючи про своє життя та інші події» [7, с. 92]. Наративний аналіз використовують щодо оповіді будь-якого типу, зокрема й художньої. Нарівні конкретних прийомів він передбачає встановлення типу / характеру дискурсу (особливості викладу інформації, монолог / діалог, специфіка оповіді тощо); характеристика оповідача (автора, мовця), від імені якого ведеться розповідь; характеристика персонажів (ролі і функції персонажів у наративі); характеристика часу оповіді (розмежування дискурсивного і наративного часу); характеристика подій (взаємозв'язки подій та їхня часова послідовність); характеристика простору; характеристика відношень між категоріями (аналіз бінарних семантичних опозицій); характеристика культурних пресупозицій і фонових знань. Застосування наративного аналізу актуально під час дослідження текстів постмодерністської літератури, де виявлення реалізації ролі мовця є проблемним і суперечливим.

2. Дискурсивний аналіз (З. Харрис, Т. ван Дейк, В. Дем'янков, М. Макаров, О. Селіванова та ін.) належить до найпоширеніших методів дослідження комунікативної взаємодії. Якщо раніше його використовували виключно для розгляду усних текстів, то тепер межі застосування методу розширено, тому немає жодних обмежень щодо вибору матеріалу аналізу. Основними параметрами дискурс-аналізу є визначення специфіки комунікативної взаємодії на підставі культурного контексту, місця і часу, складу учасників взаємодії, мети та форми інтеракції, тональності

спілкування, типу дискурсу [7, с. 110]. Для дискурсивного аналізу релевантні такі одиниці дослідження, як комунікативна ситуація, мовленнєва подія, мовленнєвий акт, комунікативний хід, репліки. Основну увагу приділяють конститuentам інтеракції у комунікативній взаємодії, що зумовлює й виявлення особливостей мовної реалізації подій мовця (автора) та адресата (читача) в художньому дискурсі.

3. Лінгвопрагматичний аналіз (Дж. Остін, Дж. Сьоль, Г. П. Грайс, Н. Формановська та ін.) визнається як окремий метод не всіма дослідниками, проте його активне використання в наукових працях дає підстави стверджувати, що цей метод має власні прийоми вивчення комунікативної взаємодії, що не збігаються з методологічними засобами інших наук. насамперед це виявлення комунікативних стратегій і тактик (О. Іссерс та ін.) і комунікативних ролей (Й. Стернін). У художньому дискурсі цей метод не мав комплексного використання, проте він має ґрунтовні перспективи: аналіз комунікативних ролей мовця-автора та адресата-читача, характеристика стратегій їхньої мовленнєвої поведінки, виокремлення комунікативних ролей і стратегій поведінки персонажів, розгляд моделей текстотворення в художньому дискурсі. Вважаємо саме цей підхід актуальним для сучасного постмодерністського художнього дискурсу, для якого роль автора-оповідача, що часто реалізовано в мовленнєвій поведінці різних персонажів, є досить специфічною і потребою лінгвопрагматичного висвітлення.

Висновки та перспективи дослідження. На сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень художнього тексту особливої актуальності набуває комунікативно-прагматичний підхід до аналізу художнього тексту, що передбачає потрактування об'єкта аналізу як дискурсу. Основними методами аналізу художнього дискурсу є наративний, дискурсивний і лінгвопрагматичний види аналізу. Перспективи дослідження полягають в опрацюванні конкретних прийомів реалізації визначених методів та у використанні їх під час дослідження художнього дискурсу.

Література

1. *Барт Р.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс ; Универс, 1994. – 615 с.
2. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. *Борботько В. Г.* Принципы формирования дискурса : От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – [2-е изд.]. – М. : КомКнига, 2007. – 288 с.
4. *Колегаева И. М.* Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Коллегаева. – Одесса : ОГУ им. И. И. Мечникова, 1991. – 122 с.
5. *Кондратенко Н. В.* Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко; [за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
6. *Кухаренко В. А.* Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
7. *Леонтович О. А.* Методы коммуникативных исследований / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2011. – 224 с.
8. *Лосева Л. М.* Как строится текст / Л. М. Лосева. – М. : Просвещение, 1980. – 94 с.
9. *Мойсієнко А. М.* Текст як аперцепційна система / А. М. Мойсієнко // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 3–9.

10. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учебн. пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ ; Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.

11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

12. Радзієвська Т. Текст як засіб комунікації / Т. Радзієвська. – К. : НАН України, Інститут української мови, 1998. – 191 с.

References

1. Bart, R. (1994) *Selected works. Semiotics. Poetics* [Izbrannyye raboty. Semiotika. Poetika], Progress, University, Moscow, 615 p.

2. Bakhtin, M. (1979) *Aesthetics of verbal creativity* [Estetika slovesnogo tvorchestva], Art, Moscow, 424 p.

3. Borbotko, V. (2007) *Principles of the formation of discourse: From psycholinguistics to linguosynergetics* [Printsipy formirovaniya diskursa : Ot psikholingvistiki k lingvosinergetike], KomKniga, Moscow, 288 p.

4. Kolegaeva, I. (1991) *Text as a unit of scientific and artistic communication* [Tekst kak yedinita nauchnoy i khudozhestvennoy kommunikatsii], ODU by Mechnikova, Odessa, 122 p.

5. Kondratenko, N. (2012) *Syntax of the Ukrainian modernist and postmodern literary discourse* [Syntaksys ukrayins'koho modernist-s'koho i postmodernist-s'koho khudozhn'oho dyskursu], Publishing House Dmitry Burago, Kyiv, 328 p.

6. Kukhareno, V. (1988) *Interpretation of the text* [Interpretatsiya teksta], Enlightenment, Moscow, 192 p.

7. Leontovich, O. (2011) *Methods of communicative research* [Metody kommunikativnykh issledovaniy], Gnosis, Moscow, 224 p.

8. Loseva, L. (1980) *How the text is constructed* [Kak stroitsya tekst], Moscow, Enlightenment, 94 p.

9. Moisienko, A. (1996) *Text as an aperceptive system* [ekst yak apertseptsyina systema], Movoznavstvo, № 1, P. 3-9.

10. Selivanova, E. (2002) *Basics of the linguistic theory of text and communication* [Osnovy lingvisticheskoy teorii teksta i kommunikatsii], Phytocenter, 2002, Kyiv, 336 p.

11. Selivanova, O. (2008) *Modern linguistics: directions and problems* [Suchasna lnhvistyka : napryamy ta problemy], Dovkillia-K, Poltava, 712 p.

12. Radziyevska, T. (1998), *Text as a means of communication* [Tekst yak zasib komunikatsiyi], Institute of the Ukrainian Language, Kyiv, 191 p.

А. М. Кищенко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА В КОММУНИКАТИВНО- ПРАГМАТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Статья посвящена освещению проблем исследования художественного текста в коммуникативно-прагматическом аспекте. Определены доминирующие принципы коммуникативного подхода к определению понятия художественного текста и

обоснована необходимость использования термина «художественный дискурс». Доказана диалогическая природа художественной коммуникации, детерминирующая актуализацию роли говорящего и адресата в создании и восприятии художественного текста. Рассмотрены методы и приемы анализа художественного дискурса как компонента взаимодействия автора и читателя.

Ключевые слова: художественный дискурс, художественная коммуникация, речевое взаимодействие, говорящий, адресат, метод.

A. M. Kishchenko,

*Odesa National I. I. Mechnykov University,
Applied Linguistics Department*

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE LITERARY DISCOURSE INVESTIGATION IN THE COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ASPECTS

The article is devoted to the study of the problems of the study of literary text in the communicative and pragmatic aspect. The domination of the communicative approach to the definition of the concept of literary text is outlined and the necessity of using the term "literary discourse" is substantiated.

Concepts of artistic discourse began to be actively used in the last decade, but the methods of studying the literary text in the communicative-pragmatic aspect need to be clarified. First of all, modern linguistics presents aspects of intertextual communicative interaction – the coverage of the category of intertextuality, as well as the text category of addressee. As for the author's image, which is implemented in the text content category, this category is, to a lesser extent, represented in the communicative-pragmatic aspect. We believe that this is due to the powerful traditions of systematic structural linguistics, which predetermined the study of the author's category in the literary text. The only exception is the modern theory of narratology, where the author of the literary text is presented as the subject of speech in the line of the author – narrator – character.

The purpose of the article is to determine the main methods and techniques for analyzing artistic discourse within the framework of the communicative-pragmatic approach of the study. The purpose led to the solution of the following tasks: to define the concept of literary discourse; to find out the features of the communicative nature and dialogicity of literary discourse; to substantiate the feasibility of involving a communicative-pragmatic approach to the analysis of literary text; to present the basic methods and directions of linguistic studies of literary discourse.

The object of the research is the literary discourse of contemporary Ukrainian prose; subject of research – communicative-pragmatic methods and techniques of study of literary discourse.

At the present stage of the development of linguistic studies of literary text, a communicative-pragmatic approach to the analysis of literary text acquires a special significance, which involves interpreting the object of analysis as a discourse. The main methods of analysis of literary discourse are the narrative, discursive and linguistic and pragmatic types of analysis.

Key words: literary discourse, literary communication, speech interaction, speaker, recipient, method.